

To the Question of Emotions and Rationalism

UDC: 140:17.023.1

DOI: <https://doi.org/10.15421/1723120>**Fidrovska Maria**Assistant Lecturer, <https://orcid.org/0000-0003-0188-3485>, mariahfeya@gmail.com**Moskvyn Yaroslav**Assistant Lecturer, <https://orcid.org/0000-0001-7207-4103>, yv.moskvyn@knmu.edu.ua*Kharkiv National Medical University (Kharkiv, Ukraine)*

Abstract

In the article it is considered the place of the feelings in modern philosophy and in contemporary society. The article proves the thesis that feelings are the foundation of a human's spiritual nature.

Relevance. It is difficult to overwhelm the importance of feelings in our life, but unfortunately today we have the situation of their depreciation in society in some ways, of that reason it is suggested in the article the necessity of coming back to feelings.

The purpose of the article is to prove the thesis that feelings are the foundation of a person's spiritual nature. It is said that, unfortunately, from a certain stage of history, feelings began to be understood rather erroneously, in particular, as something that prevents us from thinking and, therefore, from making our main function. This point of view was quite popular until quite recently, and even in psychology it was suggested to suppress and abandon feelings, but recent developments in psychology and philosophy suggest that feelings must not be suppressed. In this paper, we will show, not just that they are important and should not be suppressed, but that feelings are a fundamental part of our spiritual nature, our first foundation, the same as intellect, so suppressing feelings is not just unproductive, but harmful to ourselves. Therefore, today it is necessary to completely reconsider the attitude towards feelings, because the attitude towards them that sometimes remains in today's society seems dangerous for humanity.

Conclusions. It is also concluded that it is necessary not only to change the attitude to feelings, but also to develop areas in society where feelings are manifested and studied more meaningfully, because today we see a situation of representation and research of feelings that is not enough today. The article deals with the history of this problem, as well as present the opinions of authoritative philosophers in defense of feelings.

Keywords: emotions and reason, ethics, passion, spiritual, love, pleasant, unpleasant

До питання про співвідношення почуттів і раціональності

Фідровська Марія, Москвін Ярослав*Харківський національний медичний університет (Харків, Україна)*

Анотація

Актуальність дослідження полягає в зіставленні філософських концепцій почуттів та розуму з нормами сучасного суспільства. В статті розглядається концепція щодо почуттів в філософській думці та зміни, які відбувались в цьому процесі.

Метою статті є доведення тези про те, що почуття є фундаментом духовної природи людини. Важливість почуттів в житті людини важко переоцінити, але сьогодні, на жаль, ми стикаємося з ситуацією їхнього знецінення, а також хибного розуміння в суспільстві. Тому в даній статті постулюється необхідність повернення до цінності почуттів та чуттєвого сьогодні. Говориться про те, що, на жаль з певного етапу історії почуття почали розумітися досить хибно, зокрема, як те, що заважає нам мислити – а отже здійснювати свідому комунікацію. Останні розробки в психології і філософії говорять про те, що почуття не можна пригнічувати. У цій показано, не просто, що почуття є важливими, але також те, що почуття є фундаментальною частиною нашої духовної природи, нашою першоосновою, такою самою, як і інтелект, тож пригнічувати почуття є не просто непродуктивним, а шкідливим для людства. Тож сьогодні необхідно повністю переглянути відношення до почуттів, адже таке відношення до них, яке подекуди залишається в сьогоднішньому суспільстві, видається небезпечним. Необхідно не тільки змінити відношення до почуттів, але також розвивати сфери в суспільстві, де маніфестуються та репрезентуються почуття, а також більш глибоко досліджувати почуття та емоції в філософському контексті.

Висновки. Коротко продемонстрована історія розвитку проблеми почуттів показала важливість оновлення концепції щодо почуттів. Знайдені та розглянуті корені виникнення проблеми опозиції чуттєвого і раціонального, виокремлені філософські аргументи на захист необхідності звертати увагу на почуття. Отже, почуття є важливою стороною нашої природи і концепції, які заперечують важливість почуттів або пропонують їхнє знецінення потребують термінового перегляду.

Ключові слова: емоції та розум, етика, патія, духовне, любов, приємне, неприємне

Вступ.

Проблема статусу почуттів в філософії є актуальною, оскільки розуміння своєї власної природи, розуміння того, ким ми є і що повинні робити, це одне з вічних питань філософії, особливо коли у питаннях нашої природи ми гостро потребуємо необхідного прояснення. Першооснови людської природи ще не є повністю дослідженим питанням. Людство вже зрозуміло, що інтелект є важливою складовою нашого єства, але інші засади нашої природи ще залишаються *terra incognita*. Модерне суспільство тяжіє до раціональності, і раціональне в нас дійсно є засадничим, тим не менше не єдиним фундаментом нашої природи. Не менш важливими для людини є почуття, які з давніх давен розумілись як важлива і таємнича частина нас, але відношення до почуттів та емоцій змінювалось. У сьогодиньшому суспільстві нажалі ще не існує балансу між чуттєвим та раціональним, хоча і те, і те є фундаментом нашої природи. Більше того, з певного етапу історії в нашому суспільстві з'явився конфлікт між чуттєвим і раціональним і одне почало протиставлятися іншому, а оскільки наше суспільство вважає західноєвропейський ідеал раціональності взірцем, почуття запропонували пригнічувати і навіть позбуватися їх. Необхідно зауважити, що така ситуація підходу до почуттів є абсолютно небезпечною і шкідливою для нас самих, оскільки такі психологічні техніки пригнічення почуттів можуть наробити значної шкоди нашій психіці, а такий підхід – суспільству.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Розглядом почуттів з давніх часів займалися дуже багато філософів, про важливість почуттів не тільки у житті людини, а навіть у космосі, говорив, наприклад, давньогрецький філософ Емпедокл, який зауважував, що сила любові є однією з двох сил, які виступають першоосновою Всесвіту. Любов ґрунтовним чином досліджував Платон, внісши в філософію і у світову культуру думки поділ любові на види. Також він розглядав соціальні аспекти любові опосередковано у своїй роботі з соціальної філософії – «Держава» (Plato, 2022). Важливість любові зауважувало і християнство, і, пізніше східнопатристична традиція. Християнство не дарма називають релігією любові, адже християнство будується на любові як своєму принципу. Існує цілий розділ філософії, який отримав назву філософія любові, хоча він поки ще недостатньо розвинений як окремий розділ. Про важливість почуттів на протигагу раціональному говорили багато філософів, наприклад, Макс Шелер або Григорій Сковорода. У вітчизняній сучасній філософії можна зауважити роботи Віталія Туренка (2022) про розуміння любові у східній патристиці. З сучасних закордонних дослідників, яких цікавила тема складних відношень між розумом та почуттями треба назвати Марту Нусбаум та Деніела Деннета. Д.

Деннет представляє саєнтистський погляд на природу почуттів та свідомості, він вважає, що почуття не повинні вивчатись теологічно або філософські, а тільки в контексті природничих наук. Така позиція повністю дискредитує почуття як інструмент пізнання та залишає наукову раціональність повним монополістом на знання, а отже й на розуміння суспільства (Dennett, 2005). М. Нусбаум представляє більш зважений погляд на почуття. Вона присвятила велику кількість своїх робіт дослідженню природи почуттів та обговоренню ролі певних емоцій в формуванні політики, публічності та юридичної сфери. М. Нусбаум запропонувала неостійчний погляд на почуття як на складний морально-ціннісний феномен. Речі або події, які суб'єкт не може контролювати, визивають велику кількість емоцій, які в свою чергу грають чи не головну роль для щастя людини й суспільного процвітання (Nussbaum, 2013).

Постановка проблеми.

На жалі, сьогодні почуття та їхня цінність потребує філософського прояснення, не дивлячись на те, що раніше почуття займали гідне місце серед інших наших першооснов у розумінні філософії і суспільства; водночас зараз почуття є скоріше чимось маргінальним, сфера яких залишається у мистецтві, в той же час вони є останніми в ієрархії цінностей суспільства, яка орієнтується на голі факти, а не на емоції. Більш того, у суспільстві існує опозиція: «чуттєве» проти «раціонального», а оскільки, суспільна думка тяжіє до раціональності як ідеалу, то почуття хибно розуміються як щось неважливе або навіть небезпечне. З медицини відомо, що якщо ми не будемо задовольняти свої фізичні потреби, ми або тяжко захворіємо, або загинемо взагалі. Скоріше за все та сама ситуація і з духовними потребами, ми не маємо пригнічувати те, що в нас є природним і правильним і в фізичному, і в духовному житті. Саме тому сьогодні необхідно з усією об'єктивністю переглянути розуміння людини, її природи і першооснов, оскільки пригнічення природного в нас є дуже шкідливим і для суспільства, і для нас самих.

Метою статті є зауважити важливість звернення до почуттів та формування нової їх цінності у сучасному суспільстві. Сьогодні почуття потребують переоцінки та підсилення їхньої цінності. Почуття є важливою сферою нашої природи і ми не повинні їх недооцінювати, також метою роботи є розглянути, чому почуття є такими важливими і зауважити важливість підсилення їхньої цінності. Також метою є привернення уваги до проблеми почуттів у сучасному суспільстві і шкідливої ситуації, яка склалася з їхнім неправильним розумінням. Можна казати про те, що антропологія потребує сьогодні негайного перегляду, адже подальші наслідки неправильної наукової парадигми раціональності можуть бути катастрофічними для людини і суспільства в цілому.

Результати.

Філософи і мислителі давніх часів розуміли сферу почуттів як дивовижну і таємничу сферу нашого буття, філософи сходились у думці, що почуття є надважливими в нашому житті. Платон розробив цілу теорію любові в своєму діалозі «Бенкет», який став справді хрестоматійним для філософії любові. Його попередник Емпедокл називав почуття однією з двох головних космічних сил, які разом вогнем, водою, землею та повітрям, складали у його концепції першооснови буття.

Питання про першопочаток з'явилося одночасно з виникненням самої філософії, виникло воно в роздумах перших філософів-досократиків, і першим, хто його піднімає є Фалес Мілетський (Diogenes). Але перші філософи-досократики або, як їх ще називають, фісціологи, починають постулювати першопочатком стихії, такі як вода, вогонь, повітря. Так, Фалес Мілетський постулює першопочатком буття воду. Емпедокл же окрім стихій усіх чотирьох разом пропонує також любов та ненависть як головні першооснови буття, тож в цілому він пропонує шість першопочатків буття. Так саме Емпедокл зауважує першочергову важливість любові, а значить і почуттів, бо любов є найвищим і найшляхетнішим почуттям. Більш того, він каже, що любов є першоосновою світу, а оскільки вона є силою, то можна казати про те, що Емпедокл намагався сказати, що у світі все діє за законами любові, що саме по собі є фундаментальним. Пізніше філософи у якості першопочатку починають вже пропонувати не тільки матеріальні стихії, а й духовні феномени – так, Демокріт каже про нус – розум, і діке – долю, які стоять над усім в світі.

Сократ здійснює антропологічний поворот, тож питання людини отримує особливий резонанс у філософії. І саме у вченні Платона, учня Сократа, любов, як вже було сказано отримує одну з найважливіших своїх теорій, а саме у діалозі «Бенкет» Платон вводить розподіл любові на чотири види. Справа в тому, що в грецькій мові дійсно є декілька слів, які означають любов, але Платон акцентує смислові відмінки кожного з них, так в європейській думці з'являються різні види любові. Ці види – це сторге, агапе, філію та ерос. Відповідно, 1. любов до родичів і близьких, 2. любов до ближнього, 3. романтична любов-дружба і нарешті 4. еротична, пристрасна і плотська любов. До речі, агапе, тобто любов до ближнього пізніше взяло християнство, адже відомо, що багато в чому віровчення розроблялося саме грецькою, адже три з чотирьох Євангелій в оригіналі писалися грецькою мовою, діалектом койне.

Ще одним важливим грецьким філософом, який зробив внесок у теорію почуттів був Епікур, який говорив про важливість приємного, адже приємне також відносять до чуттєвості, тобто до емоційної сфери. Діоген Лаєртський каже, що Епікур, не дивлячись на дурну славу, був стриманою людиною

щодо задоволень, і у задоволеннях віддавав перевагу духовним речам, таким, як дружба (Diogenes). Найважливішим Епікур ставив досягнення щастя, адже він вважав, що душа смертна, і щастя, як він зауважував, можна досягти через приємне. Приємне він вважав очевидно гарним і добрим, оскільки воно викликає в нас приємні емоції. Водночас він говорить, що іноді очевидно неприємні речі можуть бути корисними, серед яких можна назвати ліки, а приємні речі можуть бути некорисними, тож треба віддавати перевагу корисним, однак більшість речей корисних, як він вважав, приємні. Тож приємне на його думку грало важливу роль в нашому житті, а особливе значення він надавав духовно приємному, де головним у нього була дружба. Не дивлячись на те, що він вірив у богів, тим не менш, він не вірив у безсмертя душі, він вважав, що боги настільки благі, що їм немає діла до людей і до того, щоби дати їм вічне життя.

Особливо в якості аргументів на користь важливості почуттів слід вказати на християнство. Християнство не випадково називають релігією любові, адже дві головні заповіді, які дає Ісус Христос, це заповіді любові: «Перша: слухай, Ізраїлю! Наш Господь Бог Бог єдиний; І: Люби Господа, Бога свого, усім серцем своїм, і всю душею своєю, і всім своїм розумом, і з цілої сили своєї. Це заповідь перша! А друга однакова з нею: Люби ближнього, як самого себе. Немає іншої, більшої заповіді немає над оці» (Біблія онлайн). Дійсно, християнство приймає десять заповідей, на кшталт «Не вбий», які походять ще зі Старого Заповіту, але християнські заповіді роблять акцент на любові і, по суті, ці заповіді й дають можливість виконання попередніх, оскільки, якщо ми любимо людину, ми не будемо шкодити їй, а будемо бажати їй лише добра, не будемо її вбивати, красти в неї та зраджувати тощо. Можливо тому Ісус Христос говорить: «Не подумайте, ніби Я руйнувати Закон чи Пророків прийшов: Я не руйнувати прийшов, але виконати» (Біблія онлайн). Апостол Павло каже, що любов – це «виконання закону» (Біблія онлайн). Сам же апостол Павло є автором фундаментальних тез щодо любові, у посланні до Коринфян він пише таке: «Коли я говорю мовами людськими й ангольськими, та любови не маю, то став я як та мідь дзвінка або бубон гудячий. І коли маю дара пророкувати, і знаю всі таємниці, і все знання, і коли маю всю віру, щоб навіть гори переставляти, та не маю любові, то я – ніщо. І коли роздам усі мастки свої, і коли я віддам тіло моє на спалення, та любові не маю, то поєитку не матиму жодного. Любов довготерпить, любов милосердствує, не заздрить, любов не величається, не надимається. Не поводить нечемно, не шукає тільки свого, не рветься до гніву, не думає лихого, Не радіє з неправди, але тішиться правдою; Усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить. Ніколи любов не перестає! Хоча пророцтва і існують, та

припиняться, хоч мови і існують, замовкнуть, хоч існує знання, та скасується. Бо ми знаємо частинно, і пророкуємо частинно. Коли ж досконале настане, тоді зупиниться те, що частинне. Коли я дитиною був, то говорив як дитина, як дитина я думав, розумів як дитина. Коли ж мужем я став, то відкинув дитяче. Отож тепер ми бачимо, як у дзеркалі, у загадці, але потім обличчя в обличчя; тепер я розумію частинно, а потім пізнаю, подібно як і пізнаний я. А тепер залишаються віра, надія, любов, оці три; Але найбільша між ними любов!» (Біблія онлайн). Християнство просякане любов'ю до ближнього, воно проповідує милосердя і допомогу нужденним. Отці церкви говорять про першочергову важливість любові. Особливого розвитку вчення про любов отримало саме у вченні східних отців церкви. В середні віки милосердя, як і християнська віра, стали обов'язковою умовою життя суспільства.

У епоху відродження особливого значення набуває романтична любов і фізична краса людини. Філософи і мислителі намагаються знову звернутися до античних ідеалів краси людини. Відомий філософ Лоренцо Валла пише твір на захист Епікура, якого, тим не менш, католицька церква критикувала за гедонізм. Петрарка своєю творчістю показує, як можна кохати звичайну жінку і якою прекрасною є людина.

Тож ми бачимо, що почуття як значна реальність нашого буття мають довгу традицію у філософії. Проте можна сказати, що почуття з певного періоду історії занепало як важливий концепт та перемістилося на периферію філософської думки. Оскільки все більше з певного етапу наша цивілізація стверджувалася лише як раціональна, нехтуючи іншими сторонами людської природи, іноді навіть пропонуючи пригнічувати почуття й загалом чуттєву сторону. У нашому суспільстві почала переважати і досі переважає парадигма людини як *homo sapiens*, інтелектуальної, розсудливої людини, а розум, відповідно, розглядався як основа і головна умова для будь-якого визначення нашого виду і нашої природи. Про те, що європейська цивілізація обрала саме раціональний вектор поміж всіх інших писав ще Фрідріх Ніцше у «Народженні трагедії з духу музики» (McLeod, 2008), він вказував, що ще стародавні греки обрали аполонічний, раціональний вектор розвитку всього нашого суспільства. І не дивлячись на те, що в античності дуже важливу роль в філософських доробках відігравали почуття, тим не менш, саме в античності почала стверджуватися раціональність нашого суспільства.

Раціональність, безумовно, також є фундаментом нашої природи і ми не маємо пригнічувати цю сферу. Сама по собі раціональність не є поганою рисою людини, але з певного часу виник стереотип, який казав, що почуття – це наші вороги. Цей стереотип був сформований Рене Декартом (Descartes, 1986) і

говорив про те, що почуття заважають нам мислити, сам філософ пропонував пригнічувати почуття, щоб дати більше свободи нашому мисленню. З тих пір обережність та навіть скепсис по відношенню до почуттів в нашому суспільстві продовжував збільшуватись. З цього моменту раціональність певним чином почала протиставлятися почуттям і в кінці-кінців з'явився образ почуттів як наших ворогів, або маргіналів, чия сфера залишалася лише в мистецтві. Тож в суспільстві з'явилася певна опозиція між чуттєвим і раціональним і оскільки суспільство все ж таки більше орієнтується на раціональне, почуття і їх цінність деяким чином опинилися в опалі, більш того, нещодавно популярна рудиментарна теорія психології взагалі запропонувала позбутися почуттів, тому що розглядала їх як непотрібні залишки інстинктів.

Тим не менш, пізніше філософи намагалися повернути значення почуттям в філософській думці і суспільстві, але в певному сенсі вони здавалися скоріше маргіналами у цьому питанні. Серед таких філософів окремо треба сказати про Макса Шелера та Григорія Сковороду. Макс Шелер навіть намагався стверджувати, що інтелект в людині є майже зовсім не важливим, в той час, як почуття складають сутність нашого ества. У поясненні почуттів він використовував аналогії з тваринним світом, знання з зоології та психології тодішніх часів. Григорій Сковорода є не тільки найвідомішим класичним українським філософом, але також тим, хто започаткував український кордоцентризм, який досі властивий всій українській філософії. Він зауважував фундаментальну важливість серця та почуттів в нас, він вважав, що саме серце як джерело наших почуттів та бажань може досягти світової мудрості.

В сучасному світі на сьогодні існує багато проблем, нажалі, і нам здається, що хибне відношення до почуттів є також однією з причин багатьох з них, оскільки не розуміння себе, а також нерозуміння добра (оскільки доброта та емпатія також ростуть з чуттєвого нас, про це також свідчить концепція емоційного інтелекту) може викликати багато патологічних духовних станів. Ми ж намагаємось довести, що зводити людину лише до раціонального є непродуктивним, натомість в людині є мінімум два важливих духовних пласти, це чуттєве та раціональне. З медицини відомо, що якщо не реалізувати природне в нас це може призвести до патології. Можна казати, що це можна застосувати і до нашої духовної сфери, ми бачимо, як люди, які не розвиваються інтелектуально починають деградувати. Крім того, відомо, що почуття являють собою окрему даність організму людини і їх не зводять до інтелектуального, тобто це є окрема фундаментальна реальність в нашій фізичній і духовній природі.

Інтелект особливо явно маніфестує себе сьогодні у науці, оскільки саме наука – це реалізація нашого

раціонального в повній мірі, але де ми можемо знайти сьогодні реалізацію почуттів? Звичайно в суспільстві існують певні сфери, де є маніфестації почуттів, як, наприклад, мистецтво чи сім'я, але з деяких з них почуття намагаються витіснити, як у мистецтві замість прекрасного з'являється концептуальне.

Крім того, необхідно не тільки реалізувати нашу чуттєву сферу, а і досліджувати, розробляти теорії почуттів, вивчати нашу чуттєвість, сімейні відносини, романтичну сферу, дружбу тощо, оскільки все це є надважливим у нашому житті і більш того – це дасть справжній пласт студій для сучасної науки і, можливо, допоможе нам зрозуміти самих себе набагато краще ніж ми розуміємо себе сьогодні.

Ми постулюємо, що почуття разом з інтелектом складають фундамент людської природи і підтвердження цього ми можемо знайти не тільки в нас самих та в філософії, а і в даних сучасних наук. Популярна в західних дослідженнях концепція емоційного інтелекту базується на різноманітних наукових дослідженнях і ілюструє, що почуття є фундаментальною та надважливою даністю нашої природи і без них ми просто не можемо існувати, тому що наше життя втрачає сенс. Емоційний інтелект – це концепція, яка не тільки говорить про важливість почуттів та емоцій, а також розповідає як розпізнавати та поводитись зі своїми почуттями, і, крім того, як зрозуміти почуття інших. Одне з фундаментальних досліджень, на якому базується концепція емоційного інтелекту проілюструвало, що люди з розвинутою чуттєвою сферою майже завжди досягають успіху в будь-якій діяльності, в той час, як люди з розвиненим інтелектуалізмом не завжди, тобто наш успіх більше залежить від наших почуттів, ніж від нашого розуму, навіть, коли ми працюємо в інтелектуальній сфері. Також це підтверджують дані медичних, біологічних та психологічних наук, які підтверджують те, що почуття виконують необхідні функції в нашому тілі і нашому психічному житті. Це все є гарними аргументами на користь того, що почуття дійсно є важливими і їх необхідно слухати і вивчати. Однак що означає слухати почуття? Для того, щоби відповісти на це питання потрібно знайти якийсь ланцюг, який пов'язує почуття та розум і цією зв'язкою є сфера патії.

Висновки.

Отже, почуття є частиною природи людини. Проте тільки осмислюючи почуття та емоції ми можемо рефлексувати щодо цих речей. Між невизначеними почуттями та абстрактним розумом існує щось, що має пов'язати ці сфери і цей феномен можна назвати патією. Така патична сфера

характеризується наявністю емоційних станів (які можуть бути як приємними так і неприємними, гарними або поганими). Існує величезна кількість станів: емпатія, симпатія, апатія, антипатія. Це тільки ті терміни, які увійшли в обіг, проте існує безліч схожих, але інших людських станів, котрі ще не стали філософськими або науковими термінами. Патична сфера не може бути віднесеною виключно до сфери почуттів, тому що вона існує тільки у розумних істот. Це не примітивні емоції, тому що в патії завжди присутня саморефлексія, на яку спроможні тільки люди, та, можливо, найбільш розвинені тварини. Скоріш за все патія властива тільки матеріальним істотам, водночас треба зауважити, що сфера патії недосліджена та є великою «білою плямою» на тлі численних концепцій свідомості в науці, філософії та психології. Разом із усвідомленням того чи іншого факту ми відчуваємо емоційний потяг, який можемо так чи інакше перенаправити в то чи інше русло, проте це не так просто. В будь-якому разі це вже сфера наступного антропологічного дослідження, яке буде мати на меті знайти відповідь на питання як саме почуття та розум можуть взаємодіяти у людини. Наше дослідження показало, що почуття є важливою реальністю в природі людини, тому ми маємо переосмислити важливість почуттів в сучасному суспільстві, особливо враховуючи, що деякі хибні думки та стереотипи мають місце. Стереотип щодо непримиренної ворожнечі між розумом та почуттями повинен бути спростованим в філософії. Для того, щоб бути духовно здоровими ми повинні враховувати всі частини нашої духовної природи, і однією з таких фундаментальних частин є сфера почуттів. Через це нам необхідно переглянути наші цінності сьогодні і на одне із важливих місць у них поставити саме почуття, в чому може допомогти концепт патії. В якості висновка також необхідно зауважити, що слід переглянути не тільки відношення до почуттів сьогодні, а і усвідомлюючи їхню першочергову важливість у нашому фізичному та духовному житті також розвивати та розробляти більш глибокі та змістовні дослідження почуттів, а також започаткувати більше сфер їх реалізації сьогодні. Якщо не протиставляти фізичне та духовне, то можна зайнятися цілісним філософським осмисленням людини. Також потрібно розвивати концепт патії, який може виступити ланцюжком, котрий може поєднати та примирити розум із почуттями. Після довгих конфліктів розумового та емоційного нарешті потрібно осмислювати їх разом, але так, щоби це осмислення було на засадах філософії, а не на суто природничо-наукових підходах.

REFERENCES

- Bible (in Ukrainian). Retrieved from <https://www.wordproject.org/bibles/uk/index.htm>
Dennett D. (2005). *Sweet Dreams. Philosophical Obstacles to a Science of Consciousness*. MIT Press Bradford Book.

- Descartes, R. (1986). *Discourse on Method*. New York, London: Macmillan, Collier.
- Diogenes, L. *Lives of eminent philosophers*. Retrieved from <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0258>
- Goleman, D. (2007). *Emotional Intelligence*. 10th ed., Bantam Books.
- Levinas, E. (1987). *Collected Philosophical Papers*; transl. from the French. The Hague: Martinus Nijhoff.
- McLeod, S. A. (2008). *Wilhelm Wundt. Simply Psychology*. Retrieved from www.simplypsychology.org/wundt.html
- Nietzsche, F. W. (1995). *The Birth of Tragedy*. New York: Dover Publications.
- Nussbaum, M. (2013). *Political Emotions: Why Love Matters for Justice*. Belknap Press.
- Plato. (1993). *The Symposium and The Phaedrus: Plato's Erotic Dialogues*. Albany: State University of New York Press.
- Plato. *The republic*. Retrieved from <https://www.gutenberg.org/ebooks/1497>
- Russell, B. (2016). *The problems of philosophy. Create Space Independent Publishing Platform*. Retrieved from <https://www.amazon.com/Problems-Philosophy-Bertrand-Russell/dp/1534863443>
- Turenko, V. E. (2015). *Filosofskiy pohliad na sens analizatoriv u konteksti dyskursu liubovi*. Retrieved from https://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?c21com=2&i21dbn=ujrn&p21dbn=ujrn&image_file_download=1&image_file_name=pdf/vlu_fps_2015_7_6.pdf